

מקור מנהג הקהל לומר את שמות עשרת בני המן בקול רם

מובא במגילה טז, ב: "אמר רב אדא דמן יפו, עשרת בני המן ועשרת צריך לממרינהו בנשימה אחת, מאי טעמא כולהו בהדי הדדי נפקו נשמתיהו".¹ וכן נפסק בשולחן ערוך (אורח חיים ס' תרצ סע' טו). פשוט שמדובר כאן על הוראה לקורא איך לקרוא.

היום בהרבה בתי כנסיות נוהגים שכל הקהל אומר את עשרת בני המן בקול רם סמוך לפני ששליח הציבור קורא אותם מהמגילה בנשימה אחת.¹ מנהג זה לא מוזכר בראשונים או בשולחן ערוך ונושאי כליו, וכנראה שלא נהגו כך בזמנם, אם כי נהגו לומר בקול רם כמה פסוקי גאולה.² האיזכור הראשון המוכר של מנהג זה נמצא בדפוס הראשון של ספר 'חיי אדם' לר' אברהם דנציג (וילנא תק"ע), ושם הוא נזכר בשלילה (כלל קנא ס' כא): "ומה שנוהגין במקצת המקומות שכל הקהל אומרים עשרת בני המן הוא מנהג שטות, אלא הקורא יאמרם לבד והקהל ישמעו, כמו כל המגילה".³ בדפוסים הבאים של ספר חיי אדם הלשון רוככה, ובמקום "מנהג שטות" מובא "אינו מנהג".⁴ וכך מובא בקיצור שלחן ערוך (ס' קמא סע' יד) שהוא "אינו מנהג נכון", וגם במשנה ברורה (שם ס"ק נב) כתב בשם חיי אדם ש"אינו מנהג".⁵

1 ר' משה שטרנבוך, תשובות והנהגות, חלק שני, ירושלים, תשנ"ד, או"ח סימן שנח (דף שא), כותב שזה המנהג כיום. וכן כותב ר' יהושע יואל ויינברג. פעמי יעקב בשדה ההלכה, כסלו תשס"ו, "הלכות ומנהגי קריאת המגילה" (דף רמא): "נוהגים בהרבה מקומות כן לומר זאת בקול רם, וכן מנהגנו".

2 רמ"א שולחן ערוך ס' תרצ סע' יז.

3 פרופ' יעקב שמואל שפיגל כתב בספרו "פתחי תפילה ומועד", הוצאת מכללת אורות ישראל אלקנה-רחובות, ירושלים תש"ע (עמ' 205): "לא מצאתי זכרו של מנהג זה לפני ר' אברהם דנציג" (הדברים הופיעו לפני כן כמאמר "השתתפות הציבור בקריאת התורה ובקריאת מגילות", אור ישראל, ניסן תשס"א, גליון ג(כג)).

4 חיי אדם כלל קנה ס' כב (וילנא, תקע"ט).

5 וכן מבוא בספר עדות ביהוסף - מנהגי ויזניץ, חודשי החורף, ר' יששכר דוב בעריש ויינברגר, בני ברק, תשס"ב (דף רצא-רצב): "עשרת בני המן אומר רק הבעל קורא, ולא כיש נוהגין שכל הקהל אומרים אותם". מעניין שהמנהג שהציבור אומרים את עשרת בני המן לא מובא בכלל בספר מקראי קודש - הלכות פורים של ר' משה הררי, ישיבת מרכז הרב, ירושלים, תשנ"ד פרק ז סע' כא (עמ' קל).

אמנם כאמור מנהג זה עדיין מקובל בקהילות רבות. מהו אם כן המקור והסיבה למנהג זה, ש"מחזיק מעמד" למרות ההתנגדות כלפיו מצד גדולי פוסקי אשכנז? הסבר הלכתי למנהג ניתן על ידי הגאון רבי יוסף רוזין, הרוגאצ'ובר. הוא מביא את התוספתא דמאי (ח, ט) "ראה אחד שהפריש תרומה ומעשרות, ואמר הריני במה שאמר זה, דבריו קיימין", ומפרש: "והלשון משמע דרק דיעבד, והטעם דנהי דהראשון הפריש כסדרן מכל מקום השני עשאן בבת אחת, וזה אסור לכתחילה... ובזה אתי שפיר המנהג שלנו שאנו אומרים עשרת בני המן כל אחד בפני עצמו ואין יוצאין בהקורא, דהא מבואר במגילה דף טז, ב דצריך לאומרו בנשימה אחת, ובזה לא שייך לצאת על ידי אחר"⁶. הסבר זה מובא בספר "המועדים בהלכה" מאת הגרש"י זיין, והתפרסם בציבור הרחב⁷.

את העניין הזה, שקיימת הגבלה בדין 'שומע כעונה' כך שאי אפשר להוציא אחרים כאשר באמירה קיים דין הקשור לאופי הקריאה, מצאנו גם במקרים אחרים. ר' יעקב עמדין התנגד שסומא יעלה לתורה, והסביר שעניין 'שומע כעונה' לא מועיל לכך שהוא ייחשב לקורא מתוך הכתב⁸. ר' יוסף דב הלוי סולוביצ'יק מבריסק בספרו "בית הלוי" מסביר "דשומע כעונה שייך רק בדבר שאין צריך בו אלא אמירה לחודא", ולכן דין שומע כעונה לא שייך בברכת כהנים ששם קיים תנאי נוסף של קול רם באמירת הברכות⁹. וכן הובאה אפשרות שאין דין שומע כעונה במצות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, כי אופן הסיפור צריך להיות בדרך של שאלה ותשובה¹⁰.

אמנם החזון איש התנגד להבנה זו בדין שומע כעונה, ופירש "שעניין שומע כעונה הוא התאחדות השומע והמשמיע, זה בדיבור וזה בשמיעה, עד שמתייחס גם הדיבור למצות השומע. לכן, אף במצוות שאינו יוצא בדיבור כל דהו אלא שצריך תנאים בדיבור - מכל מקום יוצא בשמיעה". לא שהשומע כאילו אומר את הדברים מתוך פיו שלו, אלא שהוא נכלל במעשה שהמשמיע עושה, עם כל פרטיו. והוא מביא הוכחה מקריאת המגילה: "וכן כששומע מגילה, שאם הייתה השמיעה כדיבור אכתי הוי קראה על פה ולא יצא, אלא שכל קריאת המשמיע הוי כדידיה"¹¹. באופן דומה הרב משה שטרנבוך שליט"א כותב על ההסבר של הרוגאצ'ובר: "ותמוה הדבר שזהו הלכה בקריאה, וכשם שמוציא בתקיעות תשר"ת בנשימה אחת כיון שאינו הלכה

6 צפנת פענח, חלק ג (על ספר הפלאה של הרמב"ם), פיעטרקוב, תרס"ג, השמטות להלכות גירושין, פרק ב, הלכה טז (נז, א). הוא מוסיף שזה גם הסיבה שנהגו לכתוב את עשרת בני המן במגילה באותיות גדולות, אף שלא נמצא כך במסורה, "דהיכא דכל הקהל צריכין לאמר זה צריך לכתוב גדול".

7 ר' שלמה זיין, המועדים בהלכה, המכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשמ"מ (עמ' רמא).

8 שאילת יעב"ץ, למברג, תרמ"ד, תשובה עה (מז, ב).

9 בית הלוי על התורה, ירושלים, תשמ"ה, בסוף עניני חנוכה, ד"ה מה (דף פז).

10 שבח פסח, ר' ישמעאל כהן, ווארשא, תרנ"ד, מגיד, סימן ב (ד, ב). עיין גם בספר אמרי דוד לר' דוד אלכסנדר מלינובסקי. בני ברק, תשמ"ב, סימן ג (דף יא).

11 חזון איש, אורח חיים סימן כט סע' ג.

בשמיעה, גם כאן כשם שמוציא השומעין שאינם קורין מהמגילה כך מוציא בנשימה אחת, והטעם שאינו הלכה נפרדת אלא באופן הקריאה, ולמה לא יוכל להוציא¹². חוץ מזה, מעיקרא השטר הזה שוברו בצידו: לפי ההסבר של הרוגצ'ובר קריאת הקהל בקול רם תועיל יותר משמיעת הש"ץ רק אם הציבור יקרא בנשימה אחת, אך לא מצאנו שהמנהג הוא שהקהל מקפידים לומר את עשרת בני המן בנשימה אחת, ונפל לכאורה פיתא בבירא¹³. לפי ההסבר הזה המחלוקת לגבי מנהג זה קשורה להבנות שונות בעניין מהות דין נשימה אחת¹⁴, או דין שומע כעונה¹⁵.

הסבר אחר לאמירת הציבור בקול לפני הש"ץ כתב רבי משה שטרנבוך, והוא שקיים חשש שהקורא יבלע את התיבות, כיוון שהוא קורא אותם במהירות כדי להספיק לאומרם בנשימה אחת, לכן נהגו שהקהל קוראים את החלק הזה בעצמם, ליתר ביטחון¹⁶. הבעיה בהסבר הזה היא שכמו בשאר קריאת המגילה השומעים יכולים לקרוא את עשרת בני המן בו בזמן שהש"ץ קורא אותם בקול רם וכך להיפטר מהחשש שהוא בולע מילים, ואין צורך לקרוא אותם לפני שהש"ץ קורא¹⁷.

ר' אברהם חיים נאה כותב שהמנהג בחברון היה שהילדים היו מרעישים בקריאת עשרת בני המן כמו בקריאת המן, "דמשום זה זכו עשרת בני המן שהציבור יקרא אותם תחילה כדי שיוכלו לספוג המכות, דבזמן שהקורא אומרם אי אפשר להכות, כיון שצריך לאומרו בנשימה אחת"¹⁸. ואכן מצאנו שקיים מנהג להרעיש בזמן קריאת עשרת בני המן גם אצל יהודי פרס ומצרים¹⁹.

קיימים מנהגים שונים לגבי המנהג העתיק, שמוזכר כבר בכתבי הגאונים, לומר פסוקי גאולה במגילה בקול רם. הרמ"א מביא שיש ארבעה פסוקים כאלה (שם סע' יז), אבל מצאנו מגוון של מנהגים שונים בעניין קריאת פסוקי גאולה על ידי הקהל.

- 12 ר' משה שטרנבוך, תשובות והנהגות, חלק שני, ירושלים, תשנ"ד, או"ח סימן שנח (דף שא).
- 13 ר' יוסף הכהן, "בעניין שומע כעונה" בספירת העומר, אור תורה טבת, תשס"ג, דף קפ, הערה 2. מובא גם בספר אלישיב הכהן, ר' דקל כהן, בני ברק, תשס"ט, סימן מו, דף רצא. ר' משה שטרנבוך אכן כותב שעל הקהל לקרוא את עשרת בני המן בנשימה אחת, תשובות והנהגות, חלק שני, או"ח סימן שנח, דף שב.
- 14 אמרי דוד, ר' דוד אלכסנדר מלינובסקי. בני ברק, תשמ"ב. סימן ג (דף יב).
- 15 ר' יצחק מירסקי, הגיוני הלכה בענייני שבת ומועדים, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ט (עמ' 114). ר' דוד ברדא, רביד הזהב, חלק ראשון, טבריא, תשנ"ו, או"ח סימן יא (דף לד).
- 16 ר' משה שטרנבוך, תשובות והנהגות, חלק שני, או"ח סימן שנח (דף שב). וכן מובא בשם "אחרונים" במאמר "הלכות ומנהגי קריאת המגילה", ר' יהושע יואל ויינברג. פעמי יעקב בשדה ההלכה, כסלו תשס"ו (דף רמא).
- 17 משנה ברורה ס' תרפט סע' ה ס"ק יט.
- 18 מובא בהוספות שבסוף חלק ג של ספרו קצות השלחן, מהדורת תשל"ט, הערות לענייני פורים, אות ג.
- 19 ילקוט מנהגים, עורך אשר וסרטייל, ירושלים, תשנ"ו, דף 325, 412, 462. אצל יהודי מצרים "הרבנים התקינו שאין להכות בזמן השמעת המן מאחר שזה מפריע לשמיעת המגילה, אלא לעשות כן רק בזמן קריאת עשרת בני המן", דף 412.

רב סעדיה גאון כותב שהציבור קוראים בקול שני פסוקים ממגילת אסתר, "ליהודים היתה אורה" (אסתר ח, טז), ו"כי מרדכי היהודי" (אסתר י, ג)²⁰. בסדר רב עמרם גאון מובא בשם ר' סעדיה גאון שאומרים גם פסוק שלישי, "ומרדכי יצא" (אסתר ח, טו)²¹. יש שכתבו לומר חמישה פסוקים²². במיוחד נהגו להוסיף את הפסוק "בלילה ההוא" (אסתר ו, א) שנחשב להתחלת הגאולה²³. קהילות שונות הוסיפו עוד פסוקים, לדוגמא, בג'רבה נהגו לומר שישה פסוקים בקול, וגם את כל הפרק העשירי²⁴. בערוך השולחן (סי' תרצ סע' כג) מובא ש"גם חמש מאות איש עד עשרת ועשרת בכלל אומרים הציבור, משום דבזה הוה עיקר הישועה".

מכל הפירושים והמקורות שהובאו נראה שהמנהג לומר את עשרת בני המן בקול לפני הקורא נוצר על ידי הקהל ולא בא מצידם של הפוסקים. ההסברים ההלכתיים למנהג באו כדי "ליישב את מנהג העולם"²⁵. לפני פרסום שיטת הרוגצ'ובר אף אחד לא העלה על הדעת שהקהל לא יוצא ידי חובת הקריאה בנשימה אחת על ידי שמיעת שליח הציבור. אף שיש בשיטתו הברקה וחידוש, לא נראה שזה מה שיצר את המנהג. גם ר' אברהם דנציג בעל חיי אדם לא היה מתאר את המנהג כ"מנהג שטות" אם היה מדובר על מחלוקת עם שיטת הרוגצ'ובר בעניין שומע כעונה, או שהיה מתעורר ספק אם יש או אין לחשוש לרעש שהציבור עושה בזמן קריאת עשרת בני המן וכד'. והנה, מלשון החיי אדם נראה שהמנהג לדעתו מבוסס על טעות גמורה וטפשית. מהי? סבי הרב אליעזר כהן, שהיה רב בית כנסת 'אגודת אחים' בברוקלין, ניו יורק, הסביר לי בילדותי שלדעתו ר' אברהם דנציג התנגד למנהג כי הוא הבין שהמנהג נוצר מזה שהש"ץ היה עוצר לרגע לפני קריאת עשרת בני המן כדי לנשום עמוק, ועמי הארץ שבקהל חשבו שהוא עוצר כדי שהקהל יאמר אותם בקול רם, ולא נותרה לש"ץ ברירה אלא לחכות עד שייסימו, וה'מנהג' הזה התפשט עם הזמן. על זה התרעם החיי אדם וכתב שזה "מנהג שטות".

אולם האמת היא שהמנהג הזה כבר מופיע בספר 'נוהג כצאן יוסף' לר' יוסף יוזפא קאשמן סג"ל, המתאר את מנהגי פרנקפורט דמיין. ספר זה נדפס לראשונה בשנת תע"ח, שלושים שנה לפני שר' אברהם דנציג נולד. מובא שם "שהקהל קורים פסוקים דגאולה כמו איש יהודי, ומרדכי יצא, ליהודים היתה אורה, עשרת בני המן, כי מרדכי היהודי. והחזן חוזר וקורא אותם אחר כך, ואינו קורא עם הקהל דשמא לא ישמעו

20 סידור רב סעדיה גאון, מהדורת דורון, אסף, יואל, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תש"ס (דף שסט).

21 סדר רב עמרם גאון, עורך דניאל גולדשמידט, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשס"ה (דף קא).

22 לגבי המנהגים השונים, עיין פרופ' שפיגל, פתחי תפילה ומועד, דף 199-195.

23 פרופ' שפיגל, פתחי תפילה ומועד, דף 204-201. ר' משה הררי, מקראי קודש - הלכות פורים, ישיבת מרכז הרב, ירושלים, תשנ"ד (דף קלא), פרק ז סע' כד, ור' שמחה רבינוביץ, בפסקי תשובות חלק שישי, ירושלים, תשנ"א, דף תקנב, תרצו.

24 פרופ' שפיגל, פתחי תפילה ומועד, דף 203.

25 ר' דוד מלינובסקי, קונטרס ערבי פסחים, בני ברק, תשל"א, דף י.

אותו מפני שהם עצמם קוראים²⁶. וכן מובא בספר מנהגי פרנקפורט²⁷. מנהג זה מוזכר גם כמנהג של חסידי תב"ד²⁸ ויהודי ג'רבה²⁹.

הדברים מתאימים להסבר שנמצא בערוך השולחן, שקריאת עשרת בני המן בקול רם מתקיימת כחלק מקריאת פסוקי הגאולה בקול. בספר המנהיג, שבו מוזכרים רק ארבעה פסוקי גאולה, מוזכר שמטרת אמירתם בקול רם היא "להרבות השמחה"³⁰, כך שאין לתמוה שבקהילות שונות הוסיפו עוד פסוקים שהקהל אומרים בקול רם והש"ץ חוזר עליהם אחר כך. סביר להניח שרבי אברהם דנציג, שחי בליטא, לא הכיר את מנהג פרנקפורט. עם הזמן המנהג להוסיף את עשרת בני המן לפסוקי הגאולה התפשט למקומות שלא הכירו אותו לפני כן³¹.

בספר אבודרהם מוסיף על המובא בספר המנהיג, וכותב שאמירת פסוקים בקול רם על ידי הקהל הוא "להרבות שמחה לילדים ולכל... כדי לעורר הלב"³². לפי זה אפשר שההסבר של ר' אברהם חיים נאה שהילדים נהגו להרעיש בזמן אמירת עשרת בני המן אינו הגורם למנהג שהש"ץ מחכה והציבור מקדים אותו באמירת עשרת בני המן, אלא שהוא עצמו חלק מאותו מנהג לאומרו בקול רם בכלל, מנהג שנוצר כדי לעורר עניין אצל ילדים ומבוגרים.

- 26 ר' יוסף יוזפא קאשמון סג"ל, נוהג כצאן יוסף, תל אביב, תשכ"ט, דף ר, פורים סימן ו.
27 צבי נ. לייטנר, מנהגי פרנקפורט - חלק המועדים, ירושלים תשמ"ב, דף קיא, מנהגי פורים סימן א.
28 ילקוט מנהגים, עורך אשר וסרטיל, ירושלים, תשנ"ו, דף 297.
29 שם דף 526.
30 ספר המנהיג לרבי אברהם ברבי נתן הירחי, עורך יצחק רפאל, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"ד, חלק ראשון, דף רמג.
31 יתכן שהסיבה היא פרזואית: מספיק שחלק מהקהל מתחיל לומר את עשרת בני המן בקול רם כדי שהש"ץ יצטרך לחכות עד שיסיימו, ובאופן טבעי שאר הציבור לא נשאר שקט אלא מצטרף לאמירה הזו.
32 ספר אבודרהם, מכון אבן ישראל, ירושלים, תשנ"ה, תפלת פורים דף רכת.

לע"נ
איש חיל רב פעלים
עוה"ד ר' חיים קהן ז"ל
במלאת עשרים שנה לפטירתו
בכ"ד כסלו תשנ"ז
עסק כל ימיו בצרכי ציבור באמונה בצמתים שבהם השתלבו
תורה עם דרך ארץ חכמה וגמילות חסדים
תנצב"ה
מכון שלמה אומן ישיבת שעלבים